

SOCIAL WATCH
ČESKÁ REPUBLIKA

Česká republika: ÚPADEK A REZIGNACE

Národní zpráva české koalice
Social Watch za rok 2012

PRŮBĚŽNÁ ZPRÁVA O VÝVOJI V OBLASTI
SOCIÁLNÍHO ROZVOJE A ROVNOSTI POKLAVÍ

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

SOCIAL WATCH
ČESKÁ REPUBLIKA

Česká republika: **ÚPADEK A REZIGNACE**

Národní zpráva české koalice
Social Watch za rok 2012

PRŮBĚŽNÁ ZPRÁVA O VÝVOJI V OBLASTI
SOCIÁLNÍHO ROZVOJE A ROVNOSTI POKLAVÍ

Redakce:
Tomáš Tožička

Grafická úprava:
Lukáš Silný

Vydavatel:

**Ekumenická
akademie**

Ekumenická akademie Praha
Sokolovská 50
186 00 Praha 8
Tel./fax: +420 272 737 077
www.ekumakad.cz

Vytisřeno na certifikovaném papíře
FSC (Forest Stewardship Council)
www.fsc.org

ISBN 978-80-87661-05-5

Obsah

Česká republika: Úpadek a rezignace5

Tomáš Tožička – Editor

Ilona Švihlíková – Ekonomika

Linda Sokačová – Rodinná a sociální politika

Saša Uhlová – Romská menšina

Marcela Adamusová – Genderová problematika

Daniel Vondrouš – Vývoj v oblasti životního prostředí

Nová vlna dekonverze 12

Jan Keller

Neplacená práce a reformy důchodového systému 17

Radka Dudová, Ph.D. – Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

České zbraně pod kontrolu, ne do rukou diktátorů 24

Peter Tkáč a Milan Štefanec – NESEHNUTÍ

CO JE SOCIAL WATCH? 28

Česká republika: Úpadek a rezignace

Ekonomika stagnuje pod tlakem kroků vlády, která nakonec po několika korupčních skandálech padla. Situace většiny obyvatel se zhoršuje, přitom nejohroženějšími skupinami jsou lidé s nejmenšími příjmy a ženy. Výsledkem jsou rasistické protiromské nálady vedoucí až k pokusům o pogromy. Dlouhodobý úpadek státu je provázen rezignací většiny občanů.

Tomáš Tožička – Editor

Ilona Švihlíková – Ekonomika

Linda Sokačová – Rodinná a sociální politika

Saša Uhlová – Romská menšina

Marcela Adamusová – Genderová problematika

Daniel Vondrouš – Vývoj v oblasti životního prostředí

Ekonomika

Rok 2012 byl pokračováním nedobré ekonomické a sociální situace v České republice. Vývoj HDP byl ve všech kvartálech záporný a stupňoval se – včetně I. čtvrtletí roku 2013 (-0,4, -1,1-1,5, -1,7, -2,2).¹

Nejde zdaleka jen o to, že vláda aplikovala příliš silnou fiskální restriktci, kterou srazila především spotřebu domácností srovnatelným způsobem, jako je tomu u zemí postižených dluhovou krizí. Propad spotřeby domácností -3,5 % nemá v historii české ekonomiky obdoby. Jde také o to, že tento cíl „fiskální konsolidace“ je nadřazen ostatním cílům hospodářské politiky, resp. tyto cíle de facto zcela absentují. Obvykle se pouze hovoří o důležitosti zahraničního obchodu, aniž by byl ovšem plně chápán jeho skutečný národohospodářský přínos.

V roce 2012 se také bezprecedentně zvýšila inflace, dosáhla 3,3 %. Největší cenové nárůsty postihly sociálně citlivé kategorie – potraviny, energie, bydlení. Nárůst byl tak silný, že část poplatky odvedl na zahraničí, kde je řada nezbyt-

ných statků levnější a často má i vyšší kvalitu. Vysoká inflace způsobila rovněž značné znehodnocování vkladů.

Hrubá přidaná hodnota klesala ve všech klíčových odvětvích, což je dosti výjimečný jev. Stavebnictví zažívá pokles již čtrnáct kvartálů v řadě.

Vnější ekonomické vztahy byly spíše kladně působící komponentou, čistý export pak v rámci roku 2012 jedinou rostoucí položkou. Bilance výnosů byla ovšem kvůli odlivu zisků ze země opět vysoce záporná a do záporu tak strhla i běžný účet – jeho deficit byl ovšem překryt přílivem na finančním účtu. Přestože tato situace působí stabilním dojmem, prohlubuje se rozdíl mezi hrubým domácím produktem a hrubým národním důchodem – v posledních letech až ve výši sedmi procentních bodů. Liší se tedy stále více to, co je v zemi vyrobeno, od toho, co může být u nás využito.

Trh práce se vyznačoval dvěma zdánlivě protichůdnými trendy: nárůstem zaměstnanosti i nezaměstnanosti. Nárůst zaměstnanosti je možno interpretovat jako snahu nalézt práci ve velmi nejisté ekonomické situaci. Obecně je nutno dodat, že rostly jiné typy úvazků než klasický zaměstnanecký poměr. Místo toho roste počet

¹ ČSÚ: Vývoj ekonomiky České republiky v roce 2012.
https://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/1109-12-q4_2012

OSVČ a různých dohod na dobu určitou apod. Na trhu práce se tak zvyšuje nejistota. Pracující chudobou je ohrožena jedna pětina pracujících, disproporčně více to jsou ženy. Míra nezaměstnanosti dle ILO dosáhla 7 %, registrovaná 9,4 %. Na začátku roku 2013 dosáhla téměř 600 000 osob. Počet volných míst stagnoval, regiony byly postiženy velmi nerovnoměrně. Nejhorší situace je v příhraničních oblastech (např. Jeseníky).

Reálná mzda se snížila o 0,6 %, a to vlivem negativní situace v ekonomice i působením vysoké inflace. Průměrná měsíční mzda byla 25 101 Kč, nicméně medián byl podstatně nižší.²

Snaha o expanzivní měnovou politiku nebyla příliš úspěšná. Rekordně nízká diskontní sazba 0,05 % přispěla spolu s vysokou inflací ke znehodnocení vkladů domácností i firem v masivním rozsahu. Česká měna oslabovala vůči euru i dolaru, což může být interpretováno buď jako důsledek této měnové politiky, nebo jako reakce na špatný vývoj fundamentů české ekonomiky. Nejistota obyvatel a zhoršující se ekonomická situace byla vyjádřena rovněž přesunem úspor na netermínované vklady s vyšší likviditou.

S velkými problémy se potýkaly veřejné finance. Vláda provedla dodatečné škrtky, které se ovšem negativně projeví na celkové poptávce. Výběr zvýšené DPH (čtyři procentní body) zcela selhal. Zajímavé je, že před zvýšením DPH, které bylo jednou z příčin vysoké inflace, se hovořilo o tvorbě rezervy na penzijní reformu. Tato rezerva, která se ovšem vůbec nematerializovala, se ovšem zcela ztratila ze zájmu vlády. Značné škrtky byly provedeny celkově na sociálních dávkách,³ např. také na aktivní politice zaměstnanosti. To je z hlediska rostoucí nezaměstnanosti a zhoršující se sociální situace nepochopitelné. Deficit státního rozpočtu překročil 100 mld. Kč a stal se pátým největším schodkem. Polovina schodku byla tvořena deficitem na důchodovém účtu. Propad má ovšem

komplexnější příčiny než pouze vládou deklarované demografické stárnutí obyvatelstva. Je to především fakt, že vláda neplatí za náhradní doby pojištěnců, nízké odvody OSVČ a přesun nezaměstnaných do kategorie předčasných důchodců.

Rok 2012 nebyl pro většinu obyvatel ČR dobrý. Rostoucí nejistota v sociální oblasti, posílená také strachem z exekutorů, kdy i banální částky mohou mít tragické dopady, škrtací politika vlády a nekonceptnost vedení hospodářské politiky se odrazila také v základních makroekonomických indikátorech. ČR se v roce 2012 stále nedostala na úroveň roku 2008 a sousední země ji ekonomicky stále více unikají. Ukazuje se opakovaně, že Nečasova vláda neměla pozitivní národohospodářský program ani vizi budoucího vývoje pro ČR.

Rodinná a sociální politika

Rok 2012 byl rokem začátku ale i konce některých velkých reforem v sociální oblasti, které se specificky dotýkaly také postavení žen a mužů ve společnosti (viz také národní zpráva Social Watch 2011). V lednu 2012 začala platit celá řada ustanovení tzv. Sociální reformy, která zásadním způsobem změnila fungování sociálních systémů a politiky zaměstnanosti. Jedná se o komplexní úpravu pojistných i nepojistných sociálních dávek týkajících se rodičů, handicapovaných a nízkopříjmových skupin. Zároveň sem spadají i změny výplaty dávek v nezaměstnanosti a změny týkající se postavení nezaměstnaných.

Tyto úpravy byly dále doprovázeny změnami v Zákoníku práce, jejichž velká část oslabilo postavení zaměstnanců (např. změny v proplácení přesčasů, které mohou být již součástí podepsané pracovní smlouvy atd.). Sociální reforma obsahovala také tzv. veřejnou službu, opatření, které výrazným způsobem měnilo koncept podpory v nezaměstnanosti v České republice. Přestala platit pouze zásada povinného sociálního pojištění, které lidi, kteří ztratili zaměstnání, opravňovalo za splnění zákonných podmínek k podpoře v nezaměstnanosti a registraci u úřadu práce.

² Platí, že dvě třetiny pracujících na průměrnou mzdu nedosáhnou.

³ Průměrná podpora v nezaměstnanosti nedosahuje ani 6 000 Kč, průměrná výše starobního důchodu je 10 770 Kč.

Každý déle než dva měsíce nezaměstnaný mohl být úředníkem / úřednicí úřadu práce (ÚP) vyzván, aby nastoupil na výkon služby až do výše 0,5 úvazku měsíčně. Pokud registrovaný na ÚP odmítl, byl vyřazen z registru úřadů práce, což znamenalo konec výplaty podpory v nezaměstnanosti, ale také např. ztrátu platby zdravotního pojištění státem. Kampaň Iniciativy ProAlt - Stop sociální reformě⁴ ukázala, že kromě všeobecně negativních dopadů měla veřejná služba i specifické genderové dopady.

Konkrétní případy prokázaly, že veřejná služba má intenzivnější dopad na pečující osoby, které se staly nezaměstnanými právě z tohoto důvodu. Ty byly nuceny se nejen podrobit represivním podmínkám nucené práce, ale musely také zajistit péči o osoby, za které přijaly odpovědnost. Uchazečky o zaměstnání byly velmi často posílány také do organizací z oblasti péče, které byly postiženy škrty v oblasti veřejných služeb. Při realizaci veřejné služby se objevila i šikana ze strany organizací, které veřejnou službu realizovaly. Institut veřejné služby byl zrušen Ústavním soudem ČR 27. listopadu 2012.

Na začátku roku se také snížila celková částka rodičovského příspěvku, který mohou získat pečující rodiče do tří nebo čtyř let věku dítěte, z 236 tisíc Kč na 220 tisíc Kč. Tato změna dopadá intenzivněji na nízkopříjmové skupiny nebo domácnosti samoživitelů. Stále se také do krizových situací dostávají mladí rodiče z řad studujících nebo nezaměstnaných, kteří již kvůli reformě Petra Nečase (v době, kdy byl ministrem práce a sociálních věcí) z roku 2010 nemají nárok na peněžitou pomoc v mateřství a tudíž ani volbu rychlosti čerpání rodičovského příspěvku. Automaticky tak spadají do nejpomalejšího "čtyřletého" čerpání rodičovského příspěvku, které je přivádí často do problematických životních situací.

Zrušení souběhu rodičovského příspěvku a příspěvku na péči pro rodiče hendikepovaných dětí mělo očekávaný negativní efekt na rodiny s ne-

mocnými dětmi či dětmi s postižením. Snížily se tak příjmy domácností, především žen, které jsou zpravidla hlavní pečující osobou v domácnostech. Ke konci roku 2012 bylo toto opatření novelizováno a byl opět umožněn souběh pobírání rodičovského příspěvku a příspěvku na péči.

Reforma však uvedla do praxe také pozitivní změnu, kdy děti od dvou let mohou bez omezení navštěvovat veřejné zařízení péče o děti a rodiče kvůli tomu nepřijdou o rodičovský příspěvek. Nadále však panuje velmi kritická situace v kapacitách mateřských škol a jeslí, které nestačí pokrývat poptávku ze strany rodičů. Mnozí rodiče tedy nemohou nastoupit do zaměstnání kvůli nedostatku předškolních zařízení a přitom nemají ani možnost dosáhnout na dostatečné příjmy v rámci rodičovského příspěvku.

Rodiče pobírající rodičovský příspěvek, mezi kterými jsou především ženy, zasáhlo také zavádění nového institutu sKarty, který odstartoval v polovině roku. sKarta se stala novým způsobem výplaty nepojistných sociálních dávek a dávek z oblasti státní sociální politiky zaměstnanosti. Ty byly dosud vypláceny třemi různými platebními způsoby (hotovostně, poštovní poukázkou a bezhotovostně). Podle MPSV jde o vstříčný nástroj výplaty sociálních dávek a úsporu financí související s výplatou sociálních dávek.

Kritici potom upozorňovali na řadu sporných oblastí: koncentraci velkého množství finančních prostředků z veřejných zdrojů u jednoho finančního ústavu (České spořitelny), přenos poplatků na příjemce sociálních dávek a omezení svobody výběru, jak sociální dávky přijímat.⁵ V současné době je otázkou, jak to s projektem sKaret dopadne a zda vydrží. K narušení legitimacy sKarty přispěl také odpor ze strany příjemců rodičovského příspěvku, kteří na rozdíl od příjemců jiných sociálních dávek nejsou ve společnosti vnímáni negativně.

⁵ Více např. zde: <http://www.ochrance.cz/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2012/ochrance-upozornuje-na-protipravnny-aspekty-tzv-karty-socialnich-systemu-skarty/>.

⁴ Více www.stopsocialnireforme.cz.

1. ledna 2012 se také zpřísnila pravidla pro nárok na pozůstalostní penzi. Pokud se vdovec či vdova znovu ožení, přijde nejen o pozůstalostní důchod, ale i jednorázové odbytné. To se až dosud při uzavření nového manželství vyplácelo. Z pěti na dva roky se nově zkracuje i doba potřebná pro obnovu nároku na pozůstalostní penzi. Vdova či vdovec, kteří pozůstalostní penzi získají, mají i nadále nárok na její výplatu po dobu jednoho roku od data úmrtí manžela či manželky. Kdo splní některou z dalších podmínek, například pečuje o nezaopatřené děti, je invalidní ve třetím stupni nebo dosáhne zákonem předepsaného věku, dostává pozůstalostní důchod i po uplynutí jednoho roku.

Krise bydlení

V roce 2012 došlo také ke zhoršení situace rodin s dětmi a pečujících žen z nízkopříjmových skupin a skupin pod hranicí chudoby, především z řad Romů, v oblasti bydlení. V České republice neexistuje efektivní a důstojnost zaručující koncepce sociálního bydlení na národní, ani komunální úrovni a chybí také zákon, který by sociální bydlení definoval, včetně podmínek, cílových skupin a standardů. V současné době se prosazuje propojení systému ubytoven (které fungují bez jakýchkoli standardů), příspěvku a příplatku na bydlení a případně povinných sociálních služeb. Do ubytoven ve velmi špatném kvalitativním a hygienickém stavu jsou sestěhovávány rodiny s dětmi, které jsou nuceny žít na velmi malém prostoru. K tomuto jevu dochází ve větší míře než v předchozích letech. Výzkumy neziskových organizací⁶ poukazují také na velkou finanční nákladnost tohoto systému bydlení, které se deklaruje jako sociální. Poplatky za ubytování jsou někdy i mnohonásobně vyšší než na běžném trhu bydlení a neodpovídají poskytované kvalitě. Život na ubytovnách výrazným způsobem omezuje životní šance dětí, které zde vyrůstají, a přispívá k jejich nedostatečnému rozvoji. Rovněž se ukazuje, že pobyt na ubytovně přispívá k vyššímu výskytu infekčních onemocnění.

6 Např. analýza organizace Vzájemné soužití: http://www.romea.cz/dokumenty/ubytovny_Ostravsko.pdf.

Romská menšina

Na sklonku roku 2011 zveřejnil statistický úřad výsledky sčítání lidu, které probíhá každých deset let. Jedním z údajů, který se zjišťuje, je národnost (etnická příslušnost). K národnosti se lidé hlásí dobrovolně, mohou si zvolit dvě, nebo také žádnou. Ze sčítání vyplynulo, že se k romské národnosti přihlásilo sice více lidí než minule, ale pořád jde jen o malé procento z romské populace.⁷

K romské národnosti se přihlásilo celkem 13 150 obyvatel. Jen menší část z nich uvedla pouze romskou národnost (5 199). Většina byla těch, kteří ji uvedli v kombinaci s jinou národností, například romská a česká, romská a moravská atp. (7 951). Při sčítání před deseti lety se k romské národnosti přihlásilo 11 746 lidí, tehdy to bylo 0,1 % z těch, kteří nějakou národnost uvedli. Letošní výsledek 13 150 tvoří 0,2 % z těch, kteří uvedli nějakou národnost.

Podle kvalifikovaných odhadů žije v ČR ve skutečnosti dvě stě až tři sta tisíc Romů. Spolu s ekonomickou krizí a politikou samospráv se také rychle navyšuje procento těch, kteří žijí v tzv. sociálně vyloučených lokalitách. Z toho plyne řada důsledků. Dva velice důležité aspekty ukázaly události roku 2012 i první poloviny roku 2013.

Předlice – cesta do ghetta

V severočeském městě Ústí nad Labem se během let vytvořilo několik lokalit, které jsou obývány převážně Romy. Jedním z takových míst jsou Předlice. Problémy, které čtvrť sužují, mají mnoho vrstev. Základní chyba je, že nemovitosti v lokalitě nemají dostupné majitele a chátrají. Na podzim roku 2012 se zde zřítíl v jednom domě strop a zemřela mladá žena, matka dvou dětí. Následkem této události začalo město prověřovat stav domů a vystěhovalo jednu rodinu nejprve do tělocvičny, posléze do ubytovny.

Domů, které jsou v katastrofickém stavu, je ale v lokalitě mnohem víc. Média se soustředila ze-

7 ČSÚ, Tab. 604 Obyvatelstvo podle náboženské víry, národnosti a pohlaví. Online na <http://vdb.czso.cz/>

jména na konkrétní případ vystěhované rodiny, nicméně ve čtvrti je minimálně několik desítek domů, z nichž jsou některé obydlené, které se mohou každou chvíli zřítit. Za stav domů zdánlivě nikdo nemá odpovědnost. Město, které se své- ho majetku zbavilo, se od problému distancuje, majiteli jsou často lidé nevěstní, nedohledatelní, a ani po těch, kteří jsou dostupní, nikdo nevyžaduje, aby se o svůj majetek starali. Politici i úředníci se vymlouvají, že česká legislativa podobné případy neumí řešit.

Ubytovna, ve které rodina provizorně bydlela, se po čase musela zavřít. Rodina se tak opět ocitla v situaci, kdy nemohla nalézt bydlení, neboť Romové v důsledku diskriminace jen velice těžko shánějí bydlení.⁸ Nakonec se rozestěhovali do různých domů, nicméně neřešený problém čtvrti Předlice může kdykoli vygenerovat další podobný případ. Stejně jako v mnoha dalších lokalitách po celé ČR.⁹

Pokusy o pogrom

Dalším závažným problémem jsou pokusy o pogrom, které vznikají tam, kde se i do zcela banálních konfliktů dostanou Romové, nebo to tak alespoň vypadá. Nejznámějším případem roku 2012 bylo údajné napadení patnáctiletého chlapce třemi Romy ve městě Břeclav. Na základě této médii přizívaných informace se ve městě pořádaly protiromské demonstrace, které by bez policejních zásahů přerostly v pogrom. Později se ukázalo, že si patnáctiletý hoch napadení vymyslel, zranění si způsobil sám pádem z patra.¹⁰

Na jaře roku 2013 se dostalo na veřejnost policejní video, které zachycovalo rvačku skupiny Romů a neromského páru v severočeském městě Duchcov. To vyvolalo vlnu protiromských demonstrací, které byly následně přizíveny dalším konfliktem, kdy ve stejném městě měly napadnout romské děti českého chlapce. Tento další

8 Saša Uhlová, Budeme číhat ve tmě. Online na www.denikreferendum.cz

9 http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_83_1.pdf

10 http://www.lidovky.cz/chlapec-z-breclavi-si-utok-romu-vymyslel-ffu-zpravdy-domov.aspx?c=A120523_174315_In_domov_sm

konflikt se později ukázal jako vykonstruovaný, neboť se jednalo o banální rvačku pěti malých dětí, z nichž byl Rom pouze jeden.¹¹

Krátce na to se popraly děti na hřišti v jihočeském městě České Budějovice. Do rvačky se zapojili i dospělí a případ musela řešit policie. Odehrálo se to na relativně bezproblémovém sídlišti, kde žije dvacet tisíc lidí, z toho zhruba pět set Romů, kteří nevykazují znaky sociálního vyloučení. Značná část má zaměstnání, sídliště je upravené, nejedná se o ghetto. Tato událost vyvolala sérii protiromských demonstrací, do kterých se stejně jako v předešlých případech zapojili i neonacisté, kteří přijeli z jiných míst republiky. Dav se pokusil prorazit policejní kordony a dostat se až k domům, ve kterých bydlí Romové, ale zdaleka nikoli jen Romové.

Genderová problematika

V roce 2012 proběhly krajské volby, které zvýšily zastoupení žen v krajských zastupitelstvech ze 17,6 % na 19,7 %. Tento minimální nárůst znovu ukazuje, že nelze spoléhat na „přirozený vývoj“ a je potřeba přistoupit k systémovým změnám, které by vedly k vyrovnání zastoupení žen a mužů v politice. Zkušenosti ukazují, že nejrychlejším a nejefektivnějším nástrojem je zavedení genderových kvót doprovázené dalšími opatřeními, k nimž však česká politická reprezentace zaujímá jednoznačně odmítavý postoj.

S odmítnutím a bouřlivou kritikou se setkal i návrh Evropské komise na zavedení genderových kvót ve vedení obchodních společností (v ČR na příslušných pozicích zasedá pouhých 15 % žen). Jiný návrh na změnu současného nespravedlivého stavu však nepadl.

Pokud jde o institucionální zabezpečení rovných příležitostí žen a mužů, v loňském roce byla obnovena činnost Rady vlády pro rovné příležitosti

11 <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/reditel-policie-o-napadeni-ditete-romy-v-duchcove-byla-to-rvačka-peti-deti-mezí-nimi-byl-pouze-jeden-rom>

žen a mužů i jejich výborů. Ačkoli tento krok hodnotíme jako pozitivní, musíme zároveň konstatovat, že Rada má jen minimální možnost ovlivnit konání vlády v praxi.

Vývoj v oblasti ochrany životního prostředí

Parlament schválil podporu výroby tepla z obnovitelných zdrojů energie, která je efektivnější a levnější než využití těchto zdrojů pouze k získávání elektřiny. Byly účinně zvýšeny poplatky za zábor kvalitní zemědělské půdy průmyslovými zónami, sklady či dálnicemi. Následně ovšem parlament poplatky opět snížil.¹² Ministerstvo životního prostředí (MŽP) zahájilo pokračování Zelené úsporám. Na zateplování domů a čisté vytápění však vyčlenilo jen miliardu korun na rok, desetkrát méně než dříve. Mezi pozitivní kroky patří i zrušení možnosti vyvlastnit soukromé pozemky kvůli těžbě.

Podařilo se také zavést nízkoemisní zóny a další opatření v ochraně ovzduší, ale na druhou stranu vláda nedokázala vůči znečišťovatelům prosadit odpovídající poplatky za škodliviny.

MŽP po třech letech schválilo vyhlášku, která navzdory původním slibům nezlepšuje ochranu náhradních výsadeb a u stromů v zahradách ji zcela ruší.¹³ Správa Národního parku Šumava dlouhodobě svými zásahy do vzácné přírody porušovala zákon, a to se souhlasem nadřízeného ministerstva.¹⁴ Parlament projednává dva návrhy zákona o Národním parku Šumava – od Plzeňského kraje a od MŽP – které by otevřely prostor developerům a vedly k vyřazení ze seznamu mezinárodně uznávaných národních parků.

MŽP blokovalo evropská klimatická jednání, vlastní aktualizaci strategie ochrany klimatu však dokončit nedokázalo. Nebyly schváleny ani návrhy aktualizace energetické koncepce a surovinové

politiky. První měl zastavit podporu obnovitelných zdrojů elektřiny a na žádost ředitele ČEZ Beneše zavést další dotace pro jadernou elektřinu, které by za dobu životnosti elektrárny mohly dosáhnout až 1,5 bilionu korun.¹⁵ Druhý návrh obsahoval zrušení územních limitů těžby hnědého uhlí, přípravu těžby černého uhlí pod Beskydami, otevření nových uranových dolů na Jihlavsku, obnovu těžby uranu na Liberecku chemickým loužením, opětovně zavedení vyvlastňování kvůli těžbě či omezení možnosti občanů vyjádřit se k otevření dolu v sousedství.

MŽP odkládalo schválení nového moderního zákona o odpadech připraveného již na jaře 2009, udržovalo tím nízkou cenu skládkování a podporovalo tak plýtvání cennými surovinami. Spalování odpadu získalo díky novému zákonu o podporovaných zdrojích energie vysokou dotační podporu. Miliardy z evropských fondů se MŽP snažilo přesmérovat z recyklačních projektů v obcích na stavbu velkých spaloven. Také dalšími podobnými kroky způsobilo, že čerpání evropských prostředků na ekologické projekty je nejvíce pozadu ze všech oblastí podpory.

Vláda při mezinárodních jednáních blokovala návrhy Evropské komise, aby dotace byly poskytovány farmářům pouze tehdy, pokud budou skutečně pečovat o kvalitu vody, půdy a krajiny. Ministr zemědělství Fuksa prosadil zadávání takzvaných komplexních zakázek, které propojují kácení stromů s prodejem dřeva a následnou péčí o les. Národní kontrolní úřad už dříve varoval, že v takovém případě budou dřevařské firmy ve snaze o rychlý zisk kácet více, než mají povoleno, či používat holoseče.¹⁶

Vláda obcím nadále upírá právo ovlivnit umístění úložiště jaderného odpadu nebo vyhlášení chráněného ložiska surovin v jejich sousedství. Takové projekty přitom ovlivní život obcí na desítky až stovky let. Právo veřejnosti vyjadřovat se ke stavebním záměrům a spolurozhodovat o nich čelilo

12 <http://www.agris.cz/clanek/180449>

13 <http://arnika.org/chalupuv-navrh-vyhlasaky-o-ochrane-drevin-reakce-sdruzeni-arnika>

14 <http://www.hnutiduha.cz/aktualne/policie-obvinila-namestka-np-sumava-z-vyhrosovani-podrizenym-kdo-asi-vyhrozoval-namestkovi>

15 <http://m.ihned.cz/c1-55073640-stat-by-mel-rucit-za-pevnou-cenu-elektriny-z-temelina-zada-sef-cez-benes-politici-jsou-proti>

16 <http://hnutiduha.cz/zpravodajstvi/detail-zpravy/article/tendry-vyberou-kdo-muze-poskozovat-zdravi-lesu/>

hned několika pokusům o jeho zásadní omezení ze strany vlády i jednotlivých koaličních poslanců. Díky spojenému úsilí ekologických organizací se podařilo občanská práva zachovat.

MŽP propustilo rekordních více než 500 zaměstnanců. Na místa nestranických expertů od náměstků až po některé referenty nastoupili ve směs lidí bez potřebných znalostí a zkušeností, ovšem ve velké většině případů spojení s ODS.¹⁷ Drastické rozpočtové škrty zásadně omezily státní kontrolu znečišťovatelů, služby pro turisty v chráněných územích či protismogovou a protipovodňovou předpověď. Tomáš Chalupa byl Zeleným kruhem vyhodnocen jako nejhorší český ministr životního prostředí.

Korupce politiků, stranickost médií a malá síla občanů

Korupce se stala nejviditelnějším problémem současné české politiky. Přesto, že vláda Petra Nečase vystupovala od začátku jako tzv. protikorupční vláda, uplácení a podivné machinace s veřejnými prostředky jí otráslaly již od jejího zrodu. Vše vyvrcholilo korupčním skandálem na základě obvinění z uplácení tří poslanců, kteří se výměnou za místa v radách státních firem vzdali mandátu, aby vláda získala v parlamentu většinu pro své kontroverzní zákony. To bylo navíc spojeno s mileneckou aférou premiéra, který svou milenku dosadil do vedení své kanceláře, poskytoval jí vysoké odměny i za „práci o víkendech“ (sic), a ona využívala svého postavení k ovládnutí tajné služby ke sledování premiérovoy manželky a dalších lidí.

Média na situaci reagovala většinou tak, že se postavila na stranu odstoupivšího premiéra s tím, že poskytování míst ve státních firmách výměnou za místo v parlamentu není korupce, ale běžná politická dohoda.¹⁸ Nad touto interpretací se pozastavil i zahraniční tisk. Nejvyšší soud pak rozhodl, že

jednání na půdě parlamentu podléhá imunitě a tak zastavil stíhání obviněných bývalých poslanců.

Na občanech je patrná rezignace a na protivládnicích demonstracích v době před pádem vlády se účastnilo pouze několik desítek lidí. Nevládní organizace se drží od politiky stranou, většinou proto, že jsou závislé na fondech, které jsou tak či onak s politikou spojeny. Asi nejhorší je situace v církvích, které se do područí politiky dostaly velmi problematickým restitučním zákonem, který by jim měl zajistit přísun značných finančních prostředků a velké majetky.

Místo tlaku na stát a na transparentní nakládání s veřejnými prostředky byl v posledních letech patrný příklon nevládních organizací k privátní sféře, která by měla zajistit náhradu krácících se veřejných fondů. Je ovšem patrné, že firmy a privátní nadace sledují vlastní zájmy. Tomu napomáhá i nový Občanský zákoník, podle něhož by měla být redukována možnost některých stávajících občanských spolků žádat o dotace z veřejných prostředků tím, že by jim nebyl udělen status tzv. obecné prospěšnosti. Velké nevládní a církevní organizace tento postup podporovaly, zatímco většina menších organizací se mu bránila.

Obecnou prospěšnost by ale nově mohly získávat i další nestátní subjekty jako akciové společnosti či společnosti s ručením omezeným. Tím by se umožnil nejen snazší odpis daní přímo uvnitř firem, ale navíc by se tak pro privátní sektor zjednodušil i přístup k dalším veřejným zdrojům.

Můžeme pozorovat nárůst lokálních aktivit, které podporují místní ekonomiku, udržitelnost, soběstačnost a vzájemnou pomoc. Zatím jsou však příliš roztržité na to, aby byly podnětem k širší změně. Problémem je i zatím malá integrace různých společenských skupin do těchto aktivit.

Vzhledem k tomu, že i po nedávných otřesech zůstává v politických stranách vše při starém a že občanský sektor nedokáže najít síly k adekvátní odpovědi, naděje na pozitivní změnu zůstává malá.

¹⁷ <http://aktualne.centrum.cz/domaci/politika/clanek.php?m?id=751771>

¹⁸ <http://denikreferendum.cz/clanek/15814-pripad-necasovy-korupce-a-ceska-media-dil-1-definice-problemu>

Nová vlna dekonverze

Termín dekonverze pochází od francouzského sociologa Roberta Castela, objevil se poprvé v jeho obsáhlé práci *Proměny sociální otázky* z roku 1995. Používá ho pro označení situace, kdy se v důsledku prudkých změn ve společnosti začne nedostávat pozic, s nimiž je spojována sociální užitečnost a veřejné uznání. Vyrůstají počty lidí, kteří marně hledají uplatnění. Jako kdyby pro ně ve společnosti nebylo místo.

Jan Keller

Trh práce tyto lidi buď nepřijímá vůbec, anebo jim nabízí pouze dílčí, časově omezené, neperspektivní pracovní příležitosti, které mohou mít mnoho různých forem, mají však společně právě to, že s nimi není spojeno uznání v očích druhých ani vlastních. Neumožňují vést důstojný život a plánovat budoucnost, nedávají dostatek jistoty vzhledem k pořízení či udržení bydlení a neumožňují zodpovědně plánovat rodičovství. O těch, kdo zastávají takové neplnohodnotné pozice na trhu práce, se často hovoří jako o „pracující chudobě“. Jen pro orientaci: v mezinárodních srovnávaních je za práh pracující chudoby považována částka dvou třetin mediánu mzdy v dané zemi. U nás se v současné době práh pracující chudoby pohybuje na úrovni 14 550 Kč hrubého měsíčně při plném pracovním úvazku.

Dekonverze vytváří velice nebezpečný dojem, že někteří lidé jsou „nadpočetní“, že pro ně tedy není žádné místo v sociální struktuře, v dosa-
vadní organizaci práce a v systému distribuce uznávaných pozic. K dekonverzi dochází tehdy, je-li deregulována (zvýšena) mobilita, ale zároveň přetrvává strnulost struktur, v nichž se lze uplatnit. Řada lidí se pak dostává do absurdní situace: musejí pracovat v nových poměrech, ale

nejsou schopni se v nich uživit. Dnes sem patří stárnoucí lidé kolem 50 let, mladí hledající své první zaměstnání a bloudící mezi stážemi, dlouhodobě nezaměstnaní. Ti všichni jsou přebyteční z hlediska produkce, a tedy nezajímaví z hlediska spotřeby a konzumu.

Vše nasvědčuje tomu, že při přechodu od průmyslové společnosti ke společnosti postindustriální se paradoxně dostáváme do podmínek, které byly charakteristické někdy před dvěma sty lety pro příchod společnosti průmyslové.

Castel hovoří o tom, že k první moderní vlně dekonverze došlo na konci 18. a počátkem 19. století, kdy pro početné masy lidí už nebylo místo na venkově, ještě pro ně však nebyl dostatek pracovních příležitostí v továrnách. Výsledkem byla klasická sociální otázka 19. století.

Tato podoba sociální otázky byla řešena po celé 19. století. Nakonec se jí podařilo vyřešit díky vzniku velkých zaměstnaneckých organizací soukromého i veřejného sektoru. Absorbovaly pracovní sílu a napojily pracovní kontrakt na kolektivní systémy pojištění. Ti, kdo pracovat nemohli, byli pojištěni skrze další inovaci - sociální stát.

Tento systém integrace „přebytečného“ obyvatelstva fungoval víceméně uspokojivě zhruba po dobu jednoho sta let. Dnes, při přechodu od průmyslové k postprůmyslové společnosti jsme svědky nová a neméně závažné vlny dekonverze. Už zase narůstají počty lidí, pro které není na trhu práce žádné důstojné uplatnění. Nárůst dlouhodobé nezaměstnanosti počínaje přelomem sedmdesátých a osmdesátých let 20. století je toho důkazem. Dalším důkazem je nárůst počtu neplnohodnotných neboli překerních pracovních kontraktů, které bývají často cestou do řad pracující chudoby.

Na prvý pohled se jedná o situaci podobnou té, z níž se průmyslová společnost rodila. Tehdy také dokázala menší část populace na změnách vydělat a najít si uplatnění lepší a perspektivnější, než jaké jim nabízela agrární společnost. Velká část populace však přišla i o to málo, co měla v tradiční předprůmyslové společnosti zajištěno. Téhož jevu jsme svědky dnes. Část populace (především ti mladší a bez závazků) dokáže vytěžit z příchodu postindustriální informační společnosti maximum. Velká část rekrutující se ze všech zbylých segmentů však může snadno přijít i o to, co jim garantovala společnost průmyslová. Situace je však horší, než byla při vzniku společnosti průmyslové. Výraznou krizí procházejí totiž oba mechanismy, s jejichž pomocí se dařilo zvládat předchozí vlnu dekonverze, tedy společnost plnohodnotného zaměstnání a dobře fungující sociální stát. Plnohodnotné zaměstnání se stává nedostatkovým a sociální stát je osekáván, zeslňován, redukován.

Nezvládnutí současné vlny dekonverze se projevuje rozvojem sociální exkluze. Koncept exkluze reaguje na situaci, kdy celé kategorie lidí mají problém proniknout na trh práce a udržet se na něm. Jsou vyloučeni nejen z regulérní účasti na produktivní aktivitě, ale v důsledku toho i z pobírání pravidelných příjmů za práci, z organizací typu odborů, z integrace skrze školy a vzdělání, z politické účasti (nechodí k volbám, stahují se do azylu etnicity či náboženství). To vše se děje od konce sedmdesátých let 20. století.

Castelův termín dekonverze se týká přebytečnosti lidí z hlediska potřeb trhu práce. Dochází k tomu v důsledku prudkých technologických a organizačních změn. V současné době jde o důsledek technologického pokroku, ale také o dopad přemísťování práce do zemí s lacinější pracovní silou v podmínkách globalizace, přechodu firem na síťové pořádání a dalších faktorů.

Kapitál reaguje na tyto proměny tím, že namísto investic do klasické výroby a poskytování služeb s ní spojených investuje stále více do pojištění mimopracovních aspektů lidské existence (vzdělávání, léčení, mírnění sociální nouze, zajištění ve stáří). Tím ovšem zároveň rozšiřuje prostor pro rozvoj dekonverze o novou dimenzi. Jestliže průmyslová společnost řešila problém s dekonverzí na poli trhu práce a nedostatku pracovních míst, ve společnosti postindustriální přistupuje nový rozměr dekonverze - rostoucí počty lidí se stávají přebytečnými z hlediska pojištění.

Dělníci a nižší příjmové kategorie obecně se tak dostávají do kleshí. Na trhu práce shánějí uplatnění stále obtížněji. To právě v době, kdy bez solidního příjmu není možné poptávat spolehlivé pojištění. Přebytečnými z hlediska pojistných systémů se tak stává stále více příslušníků nižších příjmových vrstev. Týká se to více žen než mužů, více lidí mladších a starších než těch ve středním věku, lidí s nižší kvalifikací a s nižším vzděláním.

Jedná se přitom do značné míry o záležitost generační. Ve dvaceti poválečných letech se pohlíželo na dělníky jako na vrstvu, která je v důsledku nebyvalého růstu kupní síly stále lépe integrována sociálně, avšak kvůli přetrvávání svých tradičních vzorců jednání pospolitostního typu zůstává vně převládající individualizované buržoazní kultury.

O dalších dvacet let později popisuje francouzský sociolog François Dubet mladé potomky imigrantů žijící na předměstích velkých francouzských měst, kteří jsou sice dokonale integrováni po stránce kulturní, jsou však beznadějně exklu-

dování po stránce sociální. Jejich ambice jsou neseny hodnotami individualismu středních vrstev, „společnost“ jim však neumožňuje si na tyto hodnoty vydělat a proti neúspěchu se pojistit.

Tuto situaci komentuje ekonom Jacques G n reux slovy: „Jestliže špatn  placen  pracující, ale ani jednotliv  státy se u nemohou d le zadluovat, aby udrželi spotřebu, pak je třea vyvinout model ekonomiky, ve kter m kapitál u nepotřebuje práci ani masov  konzum. Stabilln  placen  práce je rezervována jedn  frakci populace vysoce kvalifikovan  a dobře odm ňovan , její konzumn  apetit stai pokrýt produkci przpůsobenou poptávce bohatých. Zbytek populace pžív  na okrajch spolenosti a stát se stará o udržování nepřekroiteln ch hranic mezi chudými a bohatými.“

Podobn  konstatování vak pehlzej, že prmyslov   ra odkázala spolenosti postindustriální masivn  stedn  vrstvy se zatm jste stále solidn  ivotn  urovn . Tak jejich situaci bude třea zat reit.

Stedn  vrstvy mají z hlediska dekonverze v rovine pojiten  ped sebou pes veskerou svoji vnitn  rznorodost a zájmovou roztrstenost v podstate jen dvoji perspektivu. Budto si nezasloui v oblasti produkce a slueb v oc elity vi odměnu a pak postupne klesnou mezi nepojitene leny niich vrstev, anebo na vi odměnu dosáhnou a pak dostanou pileitost odevzdat ji soukrom m fondům na pojiten  mimopracovnickch aspektu sve existence.

V prvm prpade budou ze stednich vrstev vyobcov ny, v prpade druhem budou svázány s reprodukci velkho finannho kapitálu, ktermu budou celoivotne odevzdv vat znanou ast svch pjmu.

Prslunci stednich vrstev si tuto nev bnou volbu dostatene zetelne neuvedomuj . Op jej se úvahami o sve soci ln  nepodmnenosti, o svobode svch voleb, o jedinenosti svho ivotnho stylu. Toto rozjm n  jim zakrv  skutenost, že

do tchto vrstev budou stále vce patit pouze ti, kdo budou schopni sami si zaplatit za pileitost loaj lne slouit tm, kdo stojí na vrcholu systemu. Vichni ostatn  budou mt naprostou svobodu proit si zcela origin lnm a historicky neopakovatelnm způsobem svj soci ln  sestup do vrstev niich.

O prch zejci dekonverzi vak mžeme uvaovat take v rovine vzdel n . Sociologove, kter vitali na pelomu edes tch a sedmdes tch let 20. stoleti pchod postindustriální spolenosti, se jste domnvali, že dosaene vzdel n  bude vechny jej leny spolehlive chránit ped ivotnmi nejistotami a soci lnmi riziky. Ani okrajove nepripouteli monost, na kterou upozorňoval j po tkem pades tch let americky sociolog Charles Wright Mills: „Dokud jich bylo m lo, chránil je vysokoskolsky diplom. inil je imunnmi vui mnoha potzim, jim musel elit zbytek spolenosti. Mohli it v iluzi o svch individu lnch schopnostech. Kdy jejich poty vzrostly, vzdel n  je chránit pest v .“

Dnes j mžeme roziit koncept dekonverze take na oblast vzdel n . Po vzoru Castela mžeme konstatovat, že k dekonverzi v tto oblasti doch zi, jestlie ziskne vzdel n  neumoňuje svm dritelm obsadit pozice, se ktermi je spojena soci ln  uitenost a veejne uznání. Zároveň jim neumoňuje dostatene se pojistit proti soci lnm rizikm.

Dnen  masy vysokoskol ku jsou z vi asti nevyuitelne pro dali rozvoj vroby, nebot z řady dvodu nen mono charakter vzdel n  zformovat (i spe zdeformovat) tak, aby pn elo bezprostedne zpeneitelne efekty. Vyuitelnost vysokoskol ku je zproblematizov na ve stejne dobe, ve ktere jich prbv  mnohem rychleji ne kdykoliv dive.

Pesun velkch pene od investic do vroby zboi k investicm do pojiten  mimopracovnickch aspektu lidskho ivota (zdravi, st ri, vzdel n  potomku aj.) znamená, že stedn  vrstvy v mimoř dne dramaticke podobe nar zej na svj prad vny

problém – na problém nesouměřitelnosti mezi svými ambicemi a svými možnostmi.

Právě vzdělané vrstvy považují za neodmyslitelný znak svého statusu to, že jsou pojištěny pro případ stáří a nemoci, stejně tak jako to, že dokáží svým potomkům zajistit vzdělání na úrovni, jehož samy dosáhly. Sociální stát, který jim na tyto účely v nezanedbatelné míře přispíval, je osekáván, zaměřuje se na ty nejchudší, středním vrstvám toho již nemůže příliš nabídnout. Pojištění u soukromých fondů, které jim jako jediná možnost zbývá, vyžaduje vysoké náklady. To právě v době, kdy se vytrácí ochota odměňovat střední vrstvy pouze za jejich formální vzdělanost.

Politika zatím nenašla na postupující proces dekonverze žádné řešení. V podmínkách společnosti průmyslové se v demokratických společnostech podařilo nalézt kompromis mezi stranou kapitálu a stranou práce. Umírněná pravice i levice se v zásadě shodly na žádoucnosti sociálně tržní ekonomiky.

Společnost, zaměstnání i sociální stát byly v těchto podmínkách funkční nejen z hlediska levice (zajištění sociálních práv pro všechny občany), ale také pravice (udržování kupní síly zaměstnanců i různých kategorií lidí ekonomicky neaktivních).

V postindustriální společnosti průmyslová výroba z vyspělých zemí odchází a velké peníze zoufale hledají, kde se budou zhodnocovat. Řešení nacházejí v oblasti pojištění mimopracovních aspektů života. Toto pojištění je však z velké části provozováno v režii sociálního státu a veřejného sektoru.

Situace se stává kritickou zejména pro strany sociálně demokratické. Právě to, co v minulosti vybudovaly jako oporu pro podnikatele průmyslové éry, se stává brzdou podnikání v době postprůmyslové. Velké peníze potřebují tyto oblasti privatizovat, sociální demokracie stojí v cestě tomuto manévru.

K diskreditaci levice slouží zájemcům o privatizaci zbytků veřejného sektoru diskurz o životě nad poměry. Tvrdí se v něm, že k neúměrnému zadlužování států dochází především v důsledku provozování veřejných pojistných systémů a v důsledku samotné existence sociálního státu.

Je úkolem ekonomů, aby zjistili, zda existuje korelace mezi velikostí sociálního zabezpečení a mírou zadluženosti zemí. Ti, kdo hovoří o životě nad poměry, o exaktní prozkoumání této otázky příliš nestojí. Diskurz, který provozují, nemá odhalovat kauzální souvislosti dnešních ekonomických problémů, nýbrž legitimizovat rozsáhlou privatizaci potenciálně ziskových částí veřejného sektoru.

Ti, kdo hovoří o „životě nad poměry“, chtějí tím jen říci, že je nežádoucí, aby měli občané možnost čerpat jiné než jen soukromě poskytované služby. „Nad poměry“ je vše, co souvisí s veřejným sektorem. Nad poměry si přestaneme žít, jakmile bude veřejný sektor služeb drasticky zredukován a nebudou než platit si vzdělání, léčení i zajištění stáří u soukromníků.

Jestliže víme, že v důsledku dekonverze nebudou mít velké části společnosti prostředky, aby se po případném kolapsu veřejných pojistných systémů pojistily u soukromých fondů, pak můžeme předpokládat, že nás čekají krize, které nebudou krizí z nadprodukce zboží, nýbrž z nadprodukce služeb.

Nebudou se zavírat pouze továrny, budou se zavírat školy, nemocnice, lázně, domovy pro seniory. Na ty veřejně provozované nebude mít peníze stát, na soukromě provozované nebudou mít peníze klienti.

Ve stejné době jako Castelova studie o proměnách sociální otázky byla publikována práce Gaulejaca a Léonettiové s názvem Boj o místa. Autoři v ní analyzují situaci, kdy politické mechanismy zvládnutí dekonverze jsou z velké části paralyzovány a jednotlivci vedou každý sám za sebe o to urputnější zápas o nalezení místa, kte-

ré by jim umožňovalo žít důstojným způsobem, vychovávat děti a nemít starost ze stáří.

Gaulejac a Léonetti rozlišují několik podob násilí, které se v průběhu konkurenčního boje o místa neustále stupňuje.

První z nich je zakódována v rovině ekonomické. Postindustriální společnost zrušila příměří, které se po generace budovalo v rámci společnosti průmyslové a které vyvrcholilo v instituci sociálního státu. Ekonomická válka všech proti všem, která toto příměří vystřídala, je považována za jednu provždy danou nutnost.

Za výraz násilí sociálního považují příkaz nejvyšší možné mobility, flexibility a zodpovědnosti za sebe samého dokonce i v situacích, které nemůžeme dost dobře ovlivnit. Tyto vlastnosti mají kompenzovat selhávání pojistných systémů.

Doprovodem obou zmíněných forem násilí je násilí psychologické. Má podobu trvalého napětí mezi tím, co je lidem doporučováno jako známka úspěchu, a zdroji, jimiž tito lidé reálně disponují. Toto napětí běžně lidi frustruje a může je snadno vést k pokusům dosáhnout symbolů úspěšnosti nelegálními prostředky.

Stupňování všech zmíněných forem násilí je navíc ještě pojištěno v rovině symbolické. Pro všechny je budován stejně závazný obraz vzorově úspěšných jedinců v ostrém kontrastu s odmítnutím slabých, starých, nedostatečně vybavených. Kult výkonnosti a soupeření posiluje dichotomické vidění společnosti. Lidé už nejsou pozvolna odstupňováni podle svého přínosu celku. Jsou rozděleni na ty, kdo (jakýmkoliv způsobem) vyhráli, a na ty, kdo v soupeření podlehli, a jsou tedy víceméně zbyteční a bezcenní jako všichni poražení.

Obraz, který črtají Gaulejac a Léonetti, věrně vystihuje přechodnou situaci, ve které se nalzáme. Jedná se o situaci, kdy příjmově a vzdělanostně nižší vrstvy společnosti stále ještě doufají, že v podmínkách deindustrializace mohou

uniknout sociální exkluzi tím, že o místo připraví podobně špatně disponované jednotlivce. Jedná se o situaci, kdy se příslušníci středních vrstev domnívají, že se vyhnou dekonverzi v oblasti pojištění a budou schopni si připlatit tolik, aby jim bylo dovoleno být i nadále členy servisní třídy. A konečně jde o situaci, kdy společnost stále ještě věří, že vyšší vzdělání je zde od toho, aby vnitřně obohacovalo a existenčně pojišťovalo ty, kdo si je pořídí. Nevidí, že je zde od toho, aby fungovalo jako nový bankovní produkt a na každém kroku vzdělaným lidem připomínalo, že to nejsou oni, kdo je oprávněn posuzovat hodnotu a žádoucnost svého vědění.

Neplacená práce a reformy důchodového systému

Radka Dudová, Ph.D. – Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Český důchodový systém byl až do roku 1996 silně rovnostářský a redistributivní – vyšší příjmy, a tedy vyšší odvody na důchodové pojištění, se příliš neodrážely ve výši výsledné důchodové dávky.¹⁹ To znamenalo, že všichni lidé, pokud získali nárok na důchod (tj. odpracovali určitý počet let), získali důchod v dostatečné výši, a to i v případě, že jejich příjmy byly celoživotně nižší (např. proto, že se věnovali ve větší míře neplacené práci a angažovali se méně na formálním pracovním trhu). Jelikož pečovatelská neplacená práce byla (a stále je) v mnohem větší míře doménou žen nežli mužů, byla jim dále kompenzována také nižším věkem odchodu do důchodu (podle počtu dětí). Od roku 1996 došlo ale k celé řadě změn v parametrech důchodového systému. V roce 2012 byla navíc Poslaneckou sněmovnou schválena důchodová reforma v podobě zavedení druhého, soukromého kapitálového pilíře. Jaký dopad mají tyto reformy na lidi, kteří svůj život trávili nejen placenou, ale i neplacenou prací, nutnou jak pro reprodukci společnosti, tak i pro fungování celého ekonomického systému – a omezili kvůli tomu (či byli okolnostmi nuceni omezit) svou výdělečnou aktivitu? Jaký vliv mají tyto změny na ekonomické zajištění žen v důchodu a na ocenění jejich neplacené práce, kterou vykonávaly v průběhu života, v důchodovém věku?

Při hodnocení důchodových systémů a jejich reforem je klíčové, v čem je autory viděn smysl

¹⁹ Viz např. Dušek, L. and J. Kopeckni (2008). "Policy risk in action: Pension reforms and social security wealth in Hungary, Czech Republic, and Slovakia." In *Czech Journal of Economics and Finance* 58 (7-8): 329-358.

důchodů. Pokud převažuje hledisko ochrany před chudobou ve stáří a zajištění důstojného života, jako pozitivní se jeví vyšší míra redistribuce. Pokud převažuje hledisko zachování životní úrovně co nejvíce srovnatelné s předdůchodovým obdobím, jako pozitivnější se jeví princip ekvivalence (zásluhovosti) a maximální navázání důchodových příspěvků na odvody pojistného. V tomto případě je zřejmé, že lidé, kteří neodpracovali potřebnou dobu (jelikož se např. věnovali péči o děti či jiné osoby) a kteří dosahovali nízkých příjmů (jelikož např. volili takové povolání, které jim umožní kombinovat práci a péči), budou mít nárok na podstatně nižší důchody – které jim nemusí zajistit důstojnou životní úroveň.

Zatímco mainstreamoví analytici hodnotí zpravidla užší navázání výše důchodu na předchozí pracovní příjem jako spravedlivější (čím více člověk do systému odvede, tím více z něj poté dostane, tzv. aktuární spravedlnost), feministické autorky a autoři interpretují jako spravedlivý takový systém, který ženy nepenalizuje za jejich odlišné životní a pracovní dráhy a zejména za to, že část života věnovaly péči či volily takové zaměstnání, které jim umožnilo kombinovat práci a péči.²⁰ V rámci oboru feministické ekonomie se prosazuje požadavek integrovat do výpočtů i neplacenou práci – práci reproduktivní i produktivní, kterou (zpravidla) ženy vykonávají bez nároku na finanční odměnu v domácnostech; která je ale nutná pro udržení chodu ekonomiky a obecně reprodukci společnosti. Z tohoto pohledu se jako

²⁰ Viz Vlachantoní, A. (2012). "Financial inequality and gender in older people." In *Maturitas* 72 (2): 104-107.

spravedlivé jeví ty systémy, které tuto neplacenou práci ženám kompenzují např. redistribucí od mužů směrem k ženám, či od výše příjmových skupin ke skupinám s nižšími či žádnými příjmy (hledisko sociální spravedlnosti).²¹

Tento článek se zabývá dopady důchodové reformy v ČR na ženy. Přitom předesílám, že si uvědomuji, že ženy netvoří homogenní skupinu s jednotnými zájmy. Jejich zájmy se mohou naopak velmi lišit v závislosti na jejich postavení v zaměstnání, příjmu, věku nebo rodinném uspořádání, v jakém žijí. To, co je výhodné pro jednu skupinu žen, může být naopak nevýhodné pro druhou. Přesto v této analýze hodnotím dopady důchodového systému na ženy jako skupinu, přičemž beru do úvahy průměrné údaje týkající se této skupiny jako celku. Je ale třeba stále mít na paměti, že tyto dopady mohou být ve skutečnosti na různé skupiny žen různé.

Přikláním se přitom k chápání starobních důchodů v první řadě jako nástroje pro zachování důstojné životní úrovně ve stáří a ochrany před chudobou. Domnívám se, že starobní důchod nelze chápat jen jako finanční zajištění „zasloužené“ účasti na pracovním trhu a přímo úměrné výši odvodů z příjmů v průběhu celého života. Tento úzký ekonomický pohled nebere v úvahu podíl žen a mužů na neplacené práci či na takových pracovních aktivitách, které jsou sice nízko finančně ohodnocené, ale přesto nutné pro fungování společnosti a ekonomiky, a jejich celoživotní vykonávání by proto nemělo znamenat pád pod hranici chudoby v důchodovém věku. Analyzuji dopady reformy důchodového systému v ČR v širším socioekonomickém kontextu, tj. vzhledem k odlišné pozici žen na pracovním trhu a k jejich vyššímu podílu na nutné, ale neplacené reprodukivní práci.

²¹ Viz Ginn, J. (2004). *Actuarial fairness or social justice? A gender perspective on redistribution in pension systems*. Center for research on ageing and gender. Working Paper 37/04. Guildford: University of Surrey.

Výhodiska

Při analýze genderových souvislostí nedávných a současných důchodových reformou v České republice vycházím z následujících faktů:

Ženské pracovní dráhy jsou jiné nežli pracovní dráhy mužské (podle kterých byly současné evropské důchodové systémy původně vystavěny). Ženy mnohem častěji přerušují pracovní aktivitu z důvodu péče o děti, případně o další závislé osoby. Ženy o něco častěji zažívají období nezaměstnanosti, případně pracují v různých nestandardních režimech, které jim nezakládají nárok na důchod.²² Podle výzkumu Životní dráhy 2010 v ČR více než polovina matek s nejmladším dítětem ve věku 3-5 let zůstává v domácnosti nebo vykonává jenom občasné brigády. Mezi pracujícími matkami s dítětem mladším sedmi let je třetina žen pracujících v méně jistém a výhodném pracovních-právním vztahu (smlouva na dobu určitou, práce bez smlouvy, práce na DPP či DPČ), mezi matkami dětí ve věku 7-10 let je jich čtvrtina.²³ Míra nezaměstnanosti žen ve věku 30-34 let činí v České republice 10 %, u stejně starých mužů je to pouze 3,8 %. U žen v kategorii 35-39 let je míra nezaměstnanosti 7,6 %, u mužů 3,9 %.²⁴ Ženy také častěji nežli muži pracují na částečný úvazek. Svě pracovní dráhy přizpůsobují reálné i očekávané povinnosti primárního pečovatelského.

Pracovní příjmy žen jsou v průměru nižší nežli příjmy mužů. Podíl průměrné mzdy žen na průměrné mzdě mužů v roce 2011 činil 79,3 %.²⁵ To je způsobeno několika faktory: ženy mnohdy samy volí taková povolání, která jim umožní kombinovat pracovní a pečovatelské povinnosti. Zaměstnavatelé vztahují na ženy obecně určitá

²² Viz např. Fudge, J. and R. Owens (2006). *Precarious Work, Women and the New Economy: The Challenge to Legal Norms*. Oxford: Hart Publishing.

²³ Hašková 2011: 46, data Životní dráhy 2010

²⁴ viz ČSÚ, [http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/AA0022935A/\\$File/1413114424.pdf](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/AA0022935A/$File/1413114424.pdf). Navštíveno 1. 3. 2013.

²⁵ Viz ČSÚ 2012. *Zaostřeno na ženy a muže*. [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/F0003691CC/\\$File/1413124434.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/F0003691CC/$File/1413124434.pdf). Navštíveno 1.3. 2013

očekávání a stereotypy, které následně vedou k tomu, že ženy jsou přijímány jen na určité pozice a jsou jim nabídnuty nižší mzdy. Navíc přetrvává rozdíl v příjmech mužů a žen, který není vysvětlitelný ničím jiným nežli pohlavím a vypovídá o mzdové diskriminaci žen na pracovním trhu.²⁶ Vzhledem k proměnám rodinného a partnerského života již nelze očekávat, že ženy v důchodu sdílí životní úroveň svého muže (a po jeho smrti žijí z pozůstalostního důchodu), a tak dochází k vyrovnání rozdílů v pracovních a poté důchodových příjmech mužů a žen. Důchodové systémy (stejně jako celý systém sociálního pojištění) v Evropě byly vystavěny na základě předpokladu, podle kterého muži jsou pracující živitelé rodiny, zatímco ženy jsou zejména manželky a matky, vykonávající neplacenou práci v domácnosti.²⁷ Toto rozdělení rolí ale již v současnosti neplatí. Na jedné straně ženy jsou ve velké míře samy pracovní aktivní a budují si tak své vlastní důchodové nároky. Na straně druhé heterosexuální manželství nepředstavuje jedinou formu soužití, navíc je jeho trvání omezeno vzhledem k vysoké rozvodovosti.

Pokud vezmeme do úvahy ženy jako skupinu, obecně platí, že čím více jsou důchodové nároky navázány na předchozí pracovní kariéru a příjmy, tím vyšší jsou rozdíly v pokrytí a výši nároků mezi muži a ženami. To znamená, že jsou méně výhodné pro ženy. Pečovatelské povinnosti u žen znamenají omezení jejich zaměstnanosti, relativní snížení jejich výdělků, a tím i schopnost platit příspěvky na důchodové pojištění. V České republice jsou navíc dopady rodičovství na zaměstnanost žen jedny z nejvyšších v Evropě. Zaměstnanost matek s dětmi mladšími 15 let je zde jen 52 %, zatímco zaměstnanost stejně starých žen bez dětí v tomto věku je o 22 % vyšší. Zaměstnanost matek dětí do 15 let je v současné době nižší již jen v Itálii, v Maďarsku a na Maltě. Rodičovství tedy pro české ženy znamená v porovnání s jinými

mi evropskými ženami výraznější omezení jejich výdělečné aktivity, zpomalení profesního růstu a snížení pracovních příjmů po relativně dlouhou dobu, což se mnohdy promítá do celé jejich pracovní dráhy. V následujících kapitolách se budu zabývat tím, jak tato skutečnost ovlivňuje výši jejich důchodů, zejména v souvislosti s aktuálními změnami důchodového systému.

Změny českého důchodového systému od roku 1996

Věk odchodu do důchodu

V České republice se věk odchodu do důchodu postupně prodlužuje od roku 1996, zároveň dochází k jeho sblížení pro muže a pro ženy. Věk odchodu do důchodu u žen byl v ČR odstupňován podle počtu dětí (což je světová rarita). Evropský soud v roce 2011 ale rozhodl, že odlišný věk odchodu do důchodu pro muže a pro ženy odporuje evropské legislativě o rovných platech. Nerovnými podmínkami, co se týče minimálního věku odchodu do důchodu, se zabýval také Ústavní soud ČR. Od roku 2013 proto dojde k dalšímu zrychlení zvyšování věku odchodu do důchodu u žen. K vyrovnání důchodových věků takto dojde v roce 2044, pro muže i ženy narozené v roce 1977, kteří budou odcházet do důchodu v 67 letech. Pro ženy tak reformy znamenaly výraznější snížení důchodového bohatství ve srovnání s časem před reformami a vyžadovaly od nich větší míru přizpůsobení nežli od mužů. Přesto ale v systému, kde se neustále posiluje míra ekvivalence (viz dále), je sporné, nakolik dřívější odchod do důchodu pro ženy znamenal výhodu.

Minimální nutná doba pojištění

Potřebná doba pojištění pro nárok na starobní důchod činila do roku 2010 celkem 25 let při dosažení důchodového věku. Tato doba bude postupně prodlužována až na 35 let. V evropském srovnání se jedná o relativně dlouhou dobu, která bude s velkou pravděpodobností problematická pro osoby s nejistým postavením na pracovním trhu – lidi, kteří pracují na krátkodobé a přerušované smlouvě, na dohody o provedení práce

26 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics. Staženo 14.9.2012.

27 Lewis, J. (1993). *Women and social policies in Europe: Work, family and the state*. Aldershot: Ashgate.

a různé typy brigád. Počet těchto lidí v ČR přitom v souvislosti s ekonomickou krizí roste a je jich více mezi ženami nežli mezi muži.²⁸ Pro ženy je stále problematičtější najít stálé pracovní místo zakládající nárok na pojištění, které by mohly skloubit s povinnostmi péče o děti, vzhledem ke zvyšujícím se nárokům na flexibilitu a nerespektování Zákoníku práce ze strany zaměstnavatelů (např. neochota poskytovat volno na ošetřování člena rodiny).

Míra ekvivalence a redistribuce – redukční hranice

V minulých letech byla postupně oslabována míra redistribuce v českém důchodovém systému. Byly navyšovány redukční hranice pro stanovení výpočtového základu procentní výměry důchodu (redukční hranice jsou určité příjmové stropy, které vedou k tomu, že vyšším příjmům je při výpočtu důchodové dávky věnována menší váha). Přitom se snižovala procentní váha nižších příjmů a zároveň zvyšovala procentní váha vyšších příjmů. Míra redistribuce byla navíc oslabena tzv. zastropováním odvodů na sociální (a důchodové) pojištění, které bylo zavedeno v roce 2008. To prakticky znamená, že od určitého příjmu již pracovník či pracovnice neodvádí žádné příspěvky na sociální pojištění.²⁹ Od roku 2011 navíc došlo k dalšímu posílení míry ekvivalence v souvislosti s rozhodnutím Ústavního soudu z roku 2010. Ten shledal zákonné ustanovení zakotvující redukční hranice v tehdejších výších jako protiústavní, neboť ve svých důsledcích negarantuje právo na přiměřené hmotné zabezpečení a znevýhodňuje určité skupiny pojištěnců – konkrétně ty s vyššími příjmy. Zvyšování míry zásluhovosti má obecně negativní dopad na výši důchodových dávek u žen. Pokud je výše dávek silně navázána na výši odvodů, která je zase logicky navázána na výši platů, v důchodovém systému se výrazněji odrážejí genderové nerovnosti existující na pracovním trhu.

28 Hašková, H. (2011). "Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání." In *Gender, rovné příležitosti, výzkum 12* (2): 40-52.

29 V roce 2013 tento strop činil 1 242 432 Kč. To znamená, že pracující odvede příspěvky na sociální (tj. i důchodové) pojištění jen z této částky. Z toho, co si v daném roce vydělá navíc, již příspěvky neodvádí.

Rozhodné období pro stanovení výše důchodu

Rozhodné období, tedy doba, ze které se počítají příjmy pro výpočet starobního důchodu, byla v České republice postupně prodlužována – nejprve na období od roku 1986 až po odchod do důchodu, následně na 30 let bezprostředně předcházejících odchodu do důchodu, a nyní na dobu mezi 18. rokem pojištění až po jeho přiznání důchodu (s vyloučením příjmů před rokem 1986). Rozhodné období, ze kterého se počítá důchodová dávka, tedy bude postupně zahrnovat celou pracovní dráhu jednotlivce. Tento způsob výpočtu je pro ženy méně výhodný vzhledem k jejich přerušovaným a „nestandardním“ pracovním drahám – výše důchodu bude nutně rozmělněna roky, po které žena omezila svou výdělečnou aktivitu a věnovala se spíše neplacené práci v soukromé sféře namísto budování kariéry, případně pracovala nižší počet hodin nebo nemohla nalézt dobře placenou práci kvůli stereotypům zaměstnavatelů týkajícím se matek malých dětí. Tomu je přitom možné se vyhnout zahrnutím kratší doby do výpočtu výše důchodu.

Pozůstalostní důchody

Pravidla pro nárok na vdovský/vdovecký důchod jsou nejen v ČR, ale i v ostatních evropských zemích neustále zpříšňována. V ČR byla od roku 2012 zrušena jednorázová výplata ve výši jednorozhodného pozůstalostního důchodu, na kterou měla osoba nárok v okamžiku, kdy uzavřela nový sňatek – tzv. odbytné. Byla také zkrácena doba, po které může nárok na pozůstalostní důchod vzniknout znovu, jestliže se opětovně splní některá z daných podmínek, z pěti na dva roky po zániku dřívějšího nároku. Postupné omezování pozůstalostních důchodů znamená směřování k většímu individualismu v systému – každý si své nároky musí zasloužit sám svou vlastní výdělečnou prací, nikoliv skrze příspěvky někoho jiného. To posiluje motivaci ke vstupu na pracovní trh a oslabuje tradiční model muže živitele a ženy pečovatelky. Na druhou stranu se tím ale oslabuje jeden z prvků, které vyrovnávají pozici mužů a žen v důchodovém systému vzhledem k jejich odlišným pracovním drahám a které

představují způsob ocenění ženské pečovatelské práce v rodině v závěrečném životním období. Pozůstalostní důchody ale představují problém, protože víceméně bezdůvodně zvýhodňují určité skupiny žen před jinými (např. ty, které přišly o manžela úmrtím před těmi, které o něj přišly rozvodem). Jejich prostřednictvím jsou v podstatě privilegovány určité typy soužití a dochází k redistribuci od svobodných přispěvatelů k vdaným (ženatým).

Zavedení II. pilíře důchodového systému – soukromé kapitálové fondy

Obecně lze říct, že soukromé spořicí důchodové fondy, ať už je účast v nich povinná či dobrovolná, odrážejí a zvýrazňují existující nerovnosti na pracovním trhu. Pracující na nízké ohodnocených a méně jistých pracovních pozicích (mezi nimiž převažují ženy), zpravidla nemohou naspořit mnoho – a to ani v případech, že je spoření povinné. U nižších a nepravidelných vkladů ve fondech navíc platí, že větší část úspor padne na administrativní náklady – také proto, že ceny za vedení účtu bývají vyšší u nižších vkladů. V systémech založených pouze na soukromém fondovém spoření neexistuje solidarita či redistribuce. Britská badatelka Jay Ginn poukazuje na to, že v individuálním důchodovém kapitálovém spoření jsou ženy jako skupina znevýhodněny několika způsoby.³⁰ Příspěvky vložené na důchodový účet na počátku pracovní dráhy mají vyšší váhu v celkové uspořené částce vlivem složených úroků. Ženy ale v první fázi své kariéry zpravidla dosahují nižších výdělků, jelikož kombinují placenou práci s prací neplacenou – pečovatelskou, a zpravidla nedosahují vyšších výdělků, dokud jsou jejich děti závislé na jejich osobní péči. Jejich příjmy jsou celoživotně nižší než příjmy mužů, a nemohou tedy spořit tak vysoké částky. Administrativní poplatky a další náklady s vedením fondového účtu představují vysoké náklady a u nízkých vkladů mohou výrazně uspořené částku snížit.

V roce 2013 byl v ČR spuštěn tzv. druhý pilíř důchodového systému, založený na kapitálovém financování na základě dobrovolného rozhodnutí (opt-out ze základního důchodového pojištění). Spočívá v možnosti vyvedení 3 procent z hrubé mzdy, které namísto do průběžného systému sociálního pojištění pojištěnec odvádí do jednoho ze soukromých penzijních fondů (v roce 2013 činily odvody zaměstnanec na důchodové pojištění 6,5 % z hrubého příjmu). K tomu se přidávají další 2 procenta, která si sám spoří. Mezi experty a tvůrci politik v současnosti panuje předpoklad, že *opting out* se vyplatí zejména mladým mužům s vyšším vzděláním a tedy vyššími příjmy, naopak bude nevýhodný pro kategorie občanů s nižšími příjmy a také pro většinu žen (přesné odhady se v tomto směru neshodují). Tyto skupiny nebudou schopny spořit dostatečně vysoké částky dostatečně dlouho, aby se jim částečné vystoupení z veřejného pilíře vzhledem ke koenečné výši jejich důchodu vyplatilo.

Pro ženy představuje vstup do druhého pilíře nevýhody (ve srovnání s muži a s průběžným pilířem) nejen proto, že v něm neexistuje náhradní doba pojištění z důvodu péče o děti či jiné závislé osoby a neplacená pečovatelská práce tedy není nijak kompenzována (na dobu péče je jen pozastavena povinnost platit příspěvky). Nevýhodou pro ně je také to, že druhý pilíř funguje nikoliv jako pojištění (s povinností využít jednotné tabulky dožití pro muže i pro ženy při výpočtu anuity), ale jako kapitálové spoření. Poskytuje totiž možnost čerpat naspořenou částku formou vyplacení renty po dobu minimálně 20 let, a také to, že se v případě úmrtí účastníka či účastnice v době před dosažením důchodového věku či před dočerpáním renty stávají peníze předmětem dědického řízení. Pokud budou muži volit alternativu dvacetileté (anebo nově diskutované patnáctileté) renty, jelikož je vzhledem k jejich nižší naději dožití výhodnější, nebude ve druhém pilíři fungovat princip redistribuce od mužů k ženám z důvodu využití jednotných genderově slepých tabulek dožití. Vzhledem k obecně vyšší průměrné naději dožití tak ženy musí naspořit více než stejně staří muži, pokud chtějí doživotně dostávat stejně vysokou

30 Ginn, J. (2004). "European Pension Privatisation: Taking account of gender." In *Social Policy and Society* 3 (2): 123-134.

důchodovou dávkou. To lze ale při jejich průměrně nižších příjmech těžko očekávat. Zároveň je pro ně částečné vystoupení z prvního pilíře méně výhodné nežli pro muže z toho důvodu, že vzhledem k jejich delší naději dožití více, či delší dobu, pocítí krácení důchodu z průběžného systému.

Dalším problémem může teoreticky být vliv vyvedení části prostředků z průběžného systému. Pokud by všichni ti, pro které je to z hlediska poměru odvodů na důchodové pojištění a získaných dávek výhodné, do druhého pilíře vstoupili, dojde dlouhodobě ke zhoršení salda průběžného systému o 0,3 % HDP.³¹ Podle zprávy R. Jahody a kol.³² (2008, podle MPSV 2009) při předpokladu pouze racionálního chování dojde ke vstupu do II. pilíře pouze u těch jedinců, pro něž je to (velmi) výhodné, což může mít na průběžný systém výrazně negativní vliv na straně příjmů. Celková suma prostředků v veřejném pilíři se tak ztenčí a bude muset dojít k reformám, které zajistí jeho udržitelnost. To pak může mít velmi negativní vliv na ty účastníky důchodového pojištění, kteří jsou závislí na veřejném pilíři a na základní důchodové dávce. Častěji se přitom bude pravděpodobně jednat o ženy.

První půlrok fungování druhého pilíře ale ukázal, že zájem o tento typ spoření je v ČR velice nízký. Nenaplnila se očekávání penzijních společností, podle kterých mělo do června 2013 do druhého pilíře vstoupit asi půl milionu lidí. Definitivní statistiky pro první pololetí ještě nejsou k dispozici, ale podle prvních součtů mají ke konci června penzijní společnosti 74 573 uzavřených smluv, přičemž v prvním čtvrtletí bylo evidováno jen 8 687 registrovaných účastníků.³³ Nejsou ale k dispozici bližší charakteristiky (včetně pohlaví) těch, kteří zatím do druhého pilíře vstoupili.

31 MPSV (2012). Pojistněmatematická zpráva o důchodovém pojištění 2012. <http://www.mpsv.cz/files/clanky/13783/PMZ-2012.pdf>. S. 108.

32 Jahoda, R., M. Křivánek, et al. (2008). Možnost zavedení „opt-out“ – vyvázání se ze základního povinného důchodového pojištění. Závěrečná zpráva projektu MPSV HR 164/07. Brno: Masarykova univerzita.

33 <http://www.apfcr.cz/cs/vybrane-ekonomicke-ukazatele/>

Závěr

Ženy jako skupina jsou na českém pracovním trhu znevýhodněny: dosahují nižších výdělků, jejich podíl v řídicích a rozhodovacích pozicích je nízký, jsou častěji zaměstnány na tzv. sekundárním pracovním trhu – s krátkodobými smlouvami, nedobrovolnou flexibilitou a obecně špatnými pracovními podmínkami. Velkým dílem je to důsledkem jejich postavení v rodině a v rodičovství: ženy jsou zpravidla primárně zodpovědné za péči o děti a za další závislé členy rodiny, mnohem více než od mužů se od nich očekává, že svou pracovní aktivitu přizpůsobí pečovatelským povinnostem a že budou kombinovat práci a péči a věnovat se neplacené práci. Výše důchodových dávek ale v důsledku důchodových reformem stále více odráží předchozí výdělky z oblasti placené práce; neplacená práce, nutná pro reprodukci společnosti, v nich dostatečně odražena není.

Obecně v posledních desetiletích v evropských zemích dochází k posílení míry ekvivalence důchodů a jejich závislosti na úspěších na pracovním trhu. To má jednoznačně vliv na postavení žen v důchodovém systému, ačkoliv se reformy navenek prezentují jako genderově neutrální, jelikož zachovávají stejné podmínky pro obě pohlaví. Stejně ale neznamená rovné, jakmile vezmeme v úvahu neplacenou práci, kterou stále vykonávají ženy ve výrazně vyšší míře. Ženy jsou pak závislé na státu, aby tato jejich práce došla uznání a určitého finančního ocenění např. ve formě redistribuce zabudované do sociálního systému (včetně systému důchodového).

Reformy, ke kterým došlo v ČR v posledních dvou desetiletích a které v současnosti probíhají, mají významné genderové dopady – nejen na ženy zastávající v rodinách pozice „pečovatelek“, ale také na ženy v marginálních a nejistých pracovních pozicích, s nízkými příjmy, kombinující pečovatelské povinnosti s potřebou uživit svou rodinu. Ve skutečnosti skoro všechny přijaté změny mají v průměru větší negativní dopad na ženy než na muže. To se týká dílčích parametrických změn ve stávajícím veřejném průběžném

důchodovém systému, ke kterým došlo v letech 1996-2012: postupné prodlužování věku odchodu do důchodu, prodloužení povinné minimální doby pojištění na 35 let, prodloužení rozhodného období pro výpočet výše důchodové dávky z 10 let na celou pracovní dráhu, posilování zásluhovosti zavedením třetí redukční hranice, omezení pozůstalostních důchodů atd. Týká se to i nově zavedeného druhého pilíře – soukromého kapitálového důchodového spoření s možností částečného vystoupení z veřejného průběžného systému. V důsledku to znamená, že neplacená práce spojená s péčí o děti, o domácnost, o své okolí a komunitu, kterou ženy vykonávají v nepoměrně vyšší míře než muži, je v logice důchodového systému stále méně oceněna. Důchodové zajištění (včetně veřejného průběžného pilíře) je tvůrci politik i veřejností stále více vnímáno jako úrok z dlouhodobého střádání či výnos z investice, nikoliv jako kolektivní mezigenerační zodpovědnost motivovaná solidaritou a sociální soudržností.

Seznam literatury:

Dušek, L. and J. Kopeckí (2008). „Policy risk in action: Pension reforms and social security wealth in Hungary, Czech Republic, and Slovakia.“ In *Czech Journal of Economics and Finance* 58 (7-8): 329-358.

Fudge, J. and R. Owens (2006). *Precarious Work, Women and the New Economy: The Challenge to Legal Norms*. Oxford: Hart Publishing.

Ginn, J. (2004). *Actuarial fairness or social justice? A gender perspective on redistribution in pension systems*. Center for research on ageing and gender. Working Paper 37/04. Guildford : University of Surrey.

Ginn, J. (2004). „European Pension Privatisation: Taking account of gender.“ In *Social Policy and Society* 3 (2): 123-134.

Hašková, H. (2011). „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ In *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40-52.

Jahoda, R., M. Křivánek, et al. (2008). *Možnost zavedení „opt-out“ – vyvázání se ze základního povinného důchodového pojištění*. Závěrečná zpráva projektu MPSV HR 164/07. Brno: Masarykova univerzita.

Lewis, J. (1993). *Women and social policies in Europe: Work, family and the state*. Aldershot: Ashgate.

MPSV (2009). *Podkladový materiál pro rozhodnutí o zavedení možnosti opt out ze základního důchodového pojištění*. Materiály MPSV předkládané na jednání vlády ČR 26. ledna 2009. Praha: MPSV.

Steinilber, S. (2005). *The gender implications of pension reforms. General remarks and evidence from selected countries*. UNRISD : United Nations Research Institute for Social Development.

Vlachantoni, A. (2012). „Financial inequality and gender in older people.“ In *Maturitas* 72 (2): 104-107.

České zbraně pod kontrolu, ne do rukou diktátorů

Peter Tkáč a Milan Štefanec – NESEHNUTÍ

Jednou z nejproblematictějších oblastí české zahraniční politiky zůstává i nadále vývoz zbraní, který dosáhl v roce 2012 rekordní hodnoty téměř 7 miliard korun. Česká republika sice nepatří mezi největší světové vývozce zbraní, pravidelně je však vyváží do zemí, ve kterých jsou hrubým způsobem porušována lidská práva, které jsou ovládány nedemokratickými režimy, anebo v kterých hrozí eskala-

ce ozbrojeného konfliktu. Mezi dvanácti největšími příjemci českých zbraní za rok 2011 nalezneme Saudskou Arábii, Spojené arabské emiráty, Egypt či Alžírsko. Do těchto zemí směřovalo téměř 19 % ze všech zbraní vyvezených z ČR v roce 2011. Znepokojení však vyvolávají i další, na objem mnohem menší vývozy – ve vzpomínaném roce dodávkami zbraní či vojenského materiálu český stát

Dvanáct největších dovozců českých zbraní za rok 2011

* údaje v tisíc EUR

Data: Ministerstvo průmyslu a obchodu; Vizualizace: NESEHNUTÍ

podpořil režimy v Rovnické Guinei, Ázerbájdžánu, Uzbekistán, Indonésii, Izraeli, Vietnamu, Jemenu či v Etiopii.

Že se nejedná o výjimečný jev ale o dlouhodobý trend, může také ilustrovat několik poměrně známých případů z nedávné minulosti – ať už je to zásilka 20 bojových vozidel pěchoty (BVP) do Rovnické Guinei v roce 2007, anebo vyzbrojení armády Srí Lanky rok před zahájením ofenzivy proti Tamilským tygrům v roce 2009, kde se dle zprávy OSN vládní vojska dopouštěla mimosoudních poprav či cílených útoků na civilisty. Dalším případem ilustrujícím, jak zbraně z ČR přispívají k eskalaci ozbrojených konfliktů, je Rusko – gruzínská válka v létě 2008 o Jižní Osetii. Tato válka byla zahájena i za účasti českých raketometů a houfnic, kterými Gruzie ostřelovala jihoosetské město Cchinvali.³⁴ Česká republika také dlouhodobě vyzbrojovala diktátory v Tunisku, Egyptě či Libyi až do jejich svržení po vlnách protivládních povstání. V současné době ČR plánuje dodávat zbraně i novým vládcům těchto zemí a to bez ohledu na situaci, jaká v zemích panuje. Do Libye zmiňované válkami mezi různými ozbrojenými skupinami a do státu, odkud nekontrolovaně proudí zbraně do dalších zemí světa, plánuje ČR vyvézt ozbrojená vozidla a munice.³⁵ Do Egypta, kde se moci zmocnila převratem armáda, plánuje ČR vyvézt 50 000 pistolí pro složky ministerstva vnitra.³⁶

Český zbrojní export se dostává do konfliktu s dalšími aktivitami zahraniční politiky státu. Nezřídka země, které jsou příjemci rozvojové pomoci od ČR, jsou také příjemci zbrojních dodávek. V Indexu odhodlání k pomoci rozvojovým zemím (CDI) se ČR z 27 nejbohatších

zemí světa umístila takřka na konci žebříčku a to především kvůli vývozům zbraní do nedemokratických režimů.³⁷

Do paradoxní situace se dostávají vinou exportu zbraní z ČR i příslušníci ozbrojených misí v zahraničí, kteří se na bojišti setkávají s protivníkem vyzbrojeným zbraněmi z ČR. Např. v Afghánistánu byly opakovaně nalezeny u příslušníků Talibanu české zbraně a munice. Tato výzbroj talibanských povstalců je dáována do souvislosti s několika zbrojními dodávkami, které ČR od roku 2004 darovala afghánské vládě.³⁸ Přitom již v roce 2004 varovaly nevládní organizace českou vládu, že zbraně a munice dodané afghánské vládě mohou skončit v rukou teroristických skupin, což se posléze také stalo.³⁹

Opakovaně se tak ukazuje, že Česká republika nedokáže a zřejmě ani nemá zájem zabránit tomu, aby byly české zbraně zneužívány při páchání krutostí vůči civilnímu obyvatelstvu či se podílely na eskalaci ozbrojených konfliktů v různých koutech světa. Zavázala se přitom dodržovat Společný postoj Rady 2008/944/STBP přijatý Radou ministrů zahraničních věcí EU, který stanovuje společná pravidla pro kontrolu vývozu „vojenských technologií a vojenského materiálu“. Mezi tato kritéria, podle kterých musí členské státy EU zvažovat udělování jednotlivých vývozních licencí, patří také stav lidských práv v zemi určení anebo existence rizika, že budou tyto zbraně použity při represích vůči vlastnímu obyvatelstvu či při agresi proti jiné krajině a eskalaci ozbrojeného konfliktu. Z uvedeného výčtu příjemců

34 Více viz. tisková zpráva NESEHNUTÍ: <http://nesehnuti.cz/vystupy/role-cr-v-nasilni-na-kavkaze-posilila-pozadavek-na-zpriseni-kontroly-obchodu-se-zbranem/>

35 <http://amnesty.cz/z800/ceske-zbrojovky-miri-do-libye-s-vojenskými-vozy-a-munici>

36 <http://amnesty.cz/z806/ceska-zbrojovka-ma-dodat-do-egypta-pistole-za-stovky-milionu-amnesty-je-proti>

37 Více viz. tisková zpráva FORS: <http://www.fors.cz/2012/10/19/tiskova-zprava-fors-cesky-prinos-pro-rozvojove-zeme-srazi-zejmena-vyvozy-zbran/#.UfC3CCxPm3>

38 <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/55393-u-afghanskych-povstalcu-se-nasla-munice-z-ceske-republiky/>, http://zpravy.idnes.cz/u-talibanu-se-nasly-ceske-a-nemecke-zbrane-f13/zahranicni.aspx?c=A120808_125308_zahranicni_skr

39 <http://nesehnuti.cz/vystupy/zasilka-ceske-munice-do-afghanistanu-muze-zhorsit-bezpecnostni-situaci-v-zemi/>

českých zbraní je zřejmé, že Česká republika tato lidskoprávní kritéria posuzuje jen velice laxně a spíše upřednostňuje ekonomické zájmy.

Tuto praxi zřejmě nezmění ani Smlouva o obchodu se zbraněmi (*Arms Trade Treaty*) přijatá letos na půdě OSN, která měla regulovat obchod se zbraněmi na celosvětové úrovni. Je totiž ještě méně přísná než už platná legislativa většiny největších světových vývozců zbraní včetně České republiky, nebo než už zmiňovaný Společný postoj Rady EU a podle některých kritiků přispěje jen k legitimizaci stávajícího stavu, který je však z lidskoprávního hlediska neúnosný. Smlouvu naopak ocenili čeští zbrojaři a Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR dokonce s úlevou prohlásilo, že pro české vývozce nebudou „stanoveny žádné nové povinnosti“.⁴⁰

Přestože současné kontrolní mechanismy platné v ČR nejsou sto ani nyní zcela zabránit tomu, aby zbraně z ČR povzbuzovaly ozbrojené konflikty či vyzbrojovaly vojenské junty či diktátory, je ze strany zbrojních firem a jejich lobbistů stupňován tlak na další okleštění vývozních pravidel. Asociace obranného a bezpečnostního průmyslu (AOBP) - lobbistická organizace českých zbrojařů - požaduje novelu zákona o obchodu s vojenským materiálem, která by výrazně omezila pravomoc ministerstva zahraničních věcí zabránit takovým zbrojním obchodům, které porušují mezinárodní závazky ČR a ohrožují lidská práva. Hlas zbrojařů vyslyšel Výbor pro zahraniční věci, obranu a bezpečnost Senátu Parlamentu ČR, který přijal usnesení, v kterém požaduje, aby v případě kontroverzních vývozů zbraní nedošlo k jejich zamítnutí, ale aby o věci rozhodoval blíže neurčený arbitr.⁴¹ Že cílem této novely je vyřadit z rozhodova-

cího procesu kritérium lidských práv (jejichž garantem má být ministerstvo zahraničních věcí), doložil prezident AOBP Jiří Hynek při zdůvodňování návrhu zbrojařů: „...exporty do Mali, Demokratické republiky Kongo, Vietnamu, Jemenu, Libye, Pákistánu, Somálska a dalších zemí, kam by rády chtěly vyvážet i české firmy,“ prohlásil při jednání na půdě Senátu Parlamentu ČR.⁴²

Dalším problémem systému udělování licencí na vývoz zbraní je jeho minimální transparentnost a úplná absence účinné veřejné kontroly. Za udělování vývozních licencí je odpovědné Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR a podkladem jeho rozhodnutí jsou i stanoviska dalších relevantních ministerstev. To také každý rok zveřejňuje výroční zprávu (Výroční zpráva o kontrole vývozu vojenského materiálu, ručních zbraní pro civilní použití a zboží a technologií dvojího užití v České republice⁴³), která je kromě několika zpráv uniklých do médií prakticky jediným zdrojem informací pro veřejnost o realizovaných vývozech. Koná tak však se značným zpožděním, tradičně až v průběhu léta následujícího roku. Česká veřejnost se tak o většině realizovaných exportů dozví až několik měsíců poté, co jsou zbraně již v cílové zemi či přeprodány dále. Údaje zveřejněné ve zprávě jsou navíc neúplné – ne vždy je z nich například zřejmé, kdo je konečným odběratelem v zemi určení (zda je to například vláda anebo soukromý subjekt, mírové sbory apod.). U většiny vývozů také není uvedeno, jaké konkrétně typy zbraní se do jednotlivých zemí vyvezly – v tabulkách jsou uvedeny jen poměrně široké kategorie „Skupiny vojenského materiálu“, takže se například nedá zjistit, zda byly vyvezeny dýmovnice anebo letecké pumy – obě tyto zbraně se nacházejí ve stejné skupině.

40 <http://www.mpo.cz/dokument131188.html>

41 <http://www.aobp.cz/media-o-aobp/zasedani-vyboru-pro-zahranicni-veci-obranu-bezpecnost-senatu-parlamentu-cr>

42 http://www.aobp.cz/sites/default/files/2013/04/senat_uvodni_rec_jiri_hynek_pdf_22566.pdf

43 <http://www.mpo.cz/dokument91185.html>

Z uvedeného vyplývá, že kontrolní mechanismy České republiky, které mají regulovat obchod se zbraněmi, opakovaně a systematicky selhávají. Jejich další oslabení požadované zbrojařskými firmami by jen zhoršilo již tak vysokou míru podpory ze strany ČR různým ozbrojeným konfliktům a nedemokratickým režimům světa. České zbrojní exporty také zpochybňují sebe prezentaci země jako zastánce a podporovatele lidských práv na mezinárodní úrovni a ohrožují přínosy české rozvojové pomoci. Jako první krok ke zlepšení situace je proto potřeba výrazně zvýšit transparentnost procesu udělování povolení k vývozu zbraní z ČR, posílit jeho nejen parlamentní ale také veřejnou kontrolu a striktně dodržovat mezinárodní závazky v oblasti obchodu se zbraněmi, ke kterým se ČR přihlásila.⁴⁴

⁴⁴ http://zbrane.ecn.cz/cz/ruzne/nno_zbrane.doc, http://zbrane.ecn.cz/cz/ruzne/kontrola_zbrane.pdf

CO JE SOCIAL WATCH?

Social Watch je mezinárodní síť občanských organizací usilujících o vymýcení chudoby a jejích příčin, o ukončení všech forem diskriminace a rasismu, o zajištění spravedlivé distribuce bohatství a naplňování lidských práv. Social Watch prosazuje mír, sociální, ekonomickou, environmentální a genderovou spravedlnost a zdůrazňuje právo každého člověka nežít v chudobě.

Síť Social Watch vznikla v roce 1995 s cílem nezávisle sledovat dodržování závazků, přijatých na konferenci Organizace spojených národů o sociálním rozvoji v Kodani v roce 1995 a na Konferenci o ženách v Pekingu v témže roce. Na těchto konferencích bylo poprvé definováno odstranění chudoby a rovnost pohlaví jako společný celosvětový cíl – jeden z hlavních vedle míru a lidských práv.

Social Watch vydává každoroční zprávy o pokroku a nedostacích v boji proti chudobě a za rovnost mužů a žen (většina lidí žijících v chudobě jsou ženy). Výroční zprávy se staly první stálou monitorovací iniciativou v oblasti sociálního rozvoje a rovnosti pohlaví na národní úrovni a poprvé spojily tato dvě témata v nadnárodním měřítku.

Social Watch vyzývá vlády, OSN a mezinárodní organizace k odpovědnosti za naplnění národních, regionálních a mezinárodních závazků k vymýcení chudoby.

ČESKÁ KOALICE SOCIAL WATCH

Česká koalice Social Watch vznikla v roce 2008 a hlavními tématy, na která se zaměřuje, jsou:

- Chudoba a sociální práva
- Rozvojová spolupráce
- Genderová spravedlnost
- Životní prostředí
- Migranti a menšiny

Chudoba, sociální práva a rozvojová spolupráce

Chudoba a především její extrémní formy je základní překážkou důstojného života a rozvoje jednotlivce, rodin i komunit. Boj proti chudobě na mezinárodní úrovni odsouhlasily všechny rozvinuté státy již v roce 1971 v OSN, kdy se také bohaté země, včetně té naší, zavázaly navýšit prostředky na rozvojovou spolupráci na 0,7 % HDP. To se dosud podařilo jen pěti zemím. V roce 2000 na Summitu tisíciletí se opět všechny země rozhodly přijmout tzv. Miléniovou deklaraci a Rozvojové cíle tisíciletí, které měly nejhorší formy chudoby odstranit do roku 2015. Ani to se nepodařilo. Koalice Social Watch monitoruje naplňování mezinárodních závazků a požaduje po vládách, aby plnily své sliby. Chudoba Jihu sice dává lidem na Severu laciné zboží a suroviny. Není ovšem možné stavět rozvoj jedněch na úkor druhých. Není to morální a není to ani praktické. Bezpráví, které podporujeme na jednom konci světa, nakonec zasáhne i nás.

To můžeme vidět i na rostoucí strukturální chudobě v nejbogatších zemích, mezi něž také patříme. Odchod firem do zemí, v nichž nemusí brát ohled na práva zaměstnanců, vede k tomu, že mizí pracovní místa a roste nezaměstnanost. Vládami tolerované odlivy kapitálu do daňových rájů přes fiktivní sídla firem působí, že státy nemají dostatek prostředků na zajištění základních potřeb, a tak redukuje sociální zajištění nezaměstnaných a postižených, náklady na školství a zdravotnictví přenášejí ve stále větší míře na rodiče a pacienty. Social Watch požaduje, aby

práva bank, firem a nadnárodních korporací nestála nad demokratickými právy občanů. Jen tak je možné zahájit boj s chudobou a lidem zajistit jejich práva a důstojnost.

Genderová spravedlnost

Genderové struktury se v současných společnostech spolupodílejí na reprodukci a utváření nových sociálních nerovností jak na lokální, tak na globální rovině. Jedním z hlavních pilířů práce sítě Social Watch je sledování dodržování mezinárodních závazků genderové rovnosti především v souvislosti se sociální spravedlností a dodržováním sociálních práv žen všude na světě. Social Watch každoročně publikuje Index genderové spravedlnosti (Gender Equity Index), který klasifikuje a řadí země podle tří základních ukazatelů genderové nerovnosti: vzdělání, socio-ekonomického postavení a podílu na moci.

Životní prostředí

Dle výsledků výzkumů konaných pod záštitou generálního tajemníka OSN Millennium Ecosystem Assessment lidská společnost za posledních 50 letech ovlivnila ekosystémy na Zemi ve větším měřítku než v jakémkoli jiném období dějin lidské civilizace. Poškozeno je na 60 % hodnocených globálních služeb ekosystémů, což mj. vytváří překážku pro redukci chudoby, zlepšení potravinové bezpečnosti a zlepšení zdravotního stavu lidské populace. Využíváním ekosystémů zbohatla bohatší část světa, chudí obyvatelé planety ale v důsledku poškození ekosystémů (rozšiřování pouští, nedostatek potravy, ohrožení zdraví apod.) ještě více zchudli. Ničení ekosystémů stojí i za řadou bezpečnostních rizik a hrozeb konfliktů o zdroje.

Migranti a menšiny

V oblasti migrace je možné vysledovat v České republice jistý posun, dochází k nárůstu počtu

cizinců a cizinek, kteří se zde chtějí dlouhodobě usadit, na což je Česká republika nucena reagovat. I přesto koalice Social Watch upozorňuje na nerovné postavení přichozích v české společnosti, například v přístupu cizinců/nek z třetích zemí ke zdravotnímu pojištění. Přetrvávající je i nerovné postavení v pracovní sféře. Každá další novelizace cizineckého a azylového zákona směřuje k větší restrikci a tuto nerovnou situaci ještě zhoršují.

Členy české koalice Social Watch jsou: Ekumenická akademie Praha, Gender Studies, Fórum 50 %, Trast pro ekonomiku a společnost, NESEHNUTÍ, Masarykova demokratická akademie, Eurosolar, Alternativa 50+.

Další informace a publikace ke stažení naleznete na www.socialwatch.cz, www.ekumakad.cz a www.socialwatch.org

Staňte se přáteli české koalice Social Watch na facebooku!

Ekonomika stagnuje pod tlakem kroků vlády, která nakonec po několika korupčních skandálech padla. Situace většiny obyvatel se zhoršuje, přitom nejohroženějšími skupinami jsou lidé s nejmenšími příjmy a ženy. Výsledkem jsou rasistické protiromské nálady vedoucí až k pokusům o pogromy. Dlouhodobý úpadek státu je provázen rezignací většiny občanů.

Social Watch je mezinárodní síť občanských organizací bojujících za snížení chudoby a proti příčinám chudoby, za zajištění spravedlivé distribuce bohatství a prosazení lidských práv. Zavazujeme se k sociální, ekonomické a genderové spravedlnosti a zdůrazňujeme právo každého člověka nežít v chudobě.

Social Watch vyzývá vlády, OSN a mezinárodní organizace k odpovědnosti za naplnění národních, regionálních a mezinárodních závazků k vymýcení chudoby.

Členy české koalice Social Watch jsou:

Ekumenická akademie Praha

Gender Studies

Fórum 50 %

Trust pro ekonomiku a společnost

NESEHNUTÍ

Masarykova demokratická akademie

Eurosolar

Alternativa 50+